

Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı Üzerine ¹

On Alija Izetbegović's Concept of Justice

Yalçın ÇETİN

ORCID: 0000-0003-2511-3602

Dr. Öğretim Üyesi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Hatay/Türkiye, yalcin.cetin@mku.edu.tr

Makale Bilgisi/Article Info:

Geliş/Received: 30.09.2020 Düzeltme/Revised: 01.12.2020 Kabul/Accepted: 02.12.2020

Araştırma Makalesi / Research Article

Atıf / Cite as: Çetin, Y. (2020). Aliya İzzetbegoviç'in Adalet Anlayışı Üzerine. Antakiyat, 3 (2), 178-196

Öz:

Adalet, çağlardan beri insanlığın önem verdiği, aynı zamanda ahlak felsefesindeki temel dört erdemden birisidir. Adalet hukuk felsefesinden siyaset felsefesine kadar birçok disiplin içerisinde tartışılmış/tartışılmakta olan bir değerdir. Adaletin ne olduğu, neye adil neye adaletsiz deneceği gibi soru ve sorunlarla başlayan, adalet arayışı ve tartışması günümüz toplum ve insanları için de devam eden bir yaşam ölküsüdür. Aliya İzzetbegoviç'in şahsında, mücadelesinde adalet fikrini incelemek bu çalışmanın ana çerçevesini oluşturmaktadır. Devlet adamlığı, siyasi ve düşünsel mücadelesiyle Bosna Hersek'in bağımsızlığa kavuşmasında anahtar rol üstlenen İzzetbegoviç için de adalet, her şart ve koşulda vazgeçilmez bir erdemdir. İzzetbegoviç ile ilgili birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen özellikle adalet anlayışı konusunda eserlerin azlığı bizi bu makaleyi hazırlama düşüncesine itmiştir. Onun bunca savaş, cezaevi ve soykırım koşullarında içindeki insanlık sevgisi ve adalet anlayışının görünümü nasıldı? Genel adalet düşüncesi nedir? Batı'yu ve Doğu'yu adalet noktasında nasıl görmektedir? Dinlerin adalete bakışını nasıl değerlendirmektedir? şeklindeki sorulara makale boyunca İzzetbegoviç özelinde değinilerek, onun adalet anlayışının ana çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Sonuç olarak İzzetbegoviç özelinde adalet değerli ve uğrunda mücadele edilmesi gereken bir erdemdir. İzzetbegoviç hayatının çoğu evresinde özellikle dini de referans alarak bu mücadeleyi ülkesiyle birlikte vermiştir. Onun için adalet mükemmel olanın değil, normalin adıdır. Onun adalete dair görüşleri önümüzdeki yıllarda da değerlendirilmesi gereken zenginliktir.

Anahtar kelimeler: Aliya İzzetbegoviç, Adalet, Eşitlik, Mücadele, Hukuk.

¹ Bu araştırma sürecinde TR Dizin 2020 kuralları kapsamında "Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesinde" yer alan tüm kurallara uyulmuş ve yönergenin ikinci bölümünde yer alan "Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemlerden" hiçbirini gerçekleştirilmemiştir. Ayrıca bu araştırma "Etik Kurul İzni" gerektirmeyen bir çalışmadır.

“Güç ve kanun sadece adaletin vasıtalarıdır. Adaletin kendisi insanların kalplerinde mevcuttur, aksi durumda adalet yoktur.”

Aliya İzzetbegoviç

GİRİŞ

Adalet toplumda, değerlerin, ideal olanın ve erdemlerin hayata aktarılmış olması durumudur. Toplum içerisindeki her insanın hak ettiği ödülü alması ve haksızlık yaptığında da gereken cezayı görmesidir.² Adalet, bu anlamda toplum içerisindeki hakların, sorumlulukların ve suça karşı cezai yaptırımların hakkaniyet ölçüsüne göre hiçbir kişi/kurum/kuruluş ayırmadan dağıtılması sürecidir. O yüzden bu dağıtıcı adalet ilkesi o kadar benimsenmiştir ki birçok ülkenin anayasasına girmiştir. Tüm insanların eşitliğini, hakkını, adalete kavuşmasını isteyen hukuk kuralları devletler tarafından oluşturulmuştur. Oluşturulan hukuk metinlerinin varlığına rağmen insanlar, toplumlar adalet erdemini aramaya devam etmektedirler. Adil yaşama hakkını yerine getirmesi gereken adalet mekanizmalarının yanında; insanoğlu da içindeki vicdan mahkemesinin itici gücüyle adalete yönelmektedir. İnsan tüm yaşamı boyunca hakkı, hakikati ve adil olanı aramaya, adil bir evrende yaşamaya gayret etmek durumundadır. Kişioğlunun adalete dair olan bu gayreti, onun en büyük özgürlüğüdür.

Adalet, çağlardan beri insanoğlunun aramaktan usanmadığı hukuktan daha fazla bir çepere sahip, hukukun ideali ve nihai amacı olan bir olgudur.³ Adalet, daima hukukun üzerinde olagelmıştır.⁴ Adalet, uğruna savaşların yapıldığı, tarihin yeniden şekillendiği, ülkelerin sınırlarının değiştiği, mahkemelerin kurulduğu, hapisanelerin inşa edildiği birçok sosyo-ekonomik olgu ve olaya neden olabilecek yapıdadır. Adalet, sadece insan tekine değil dünyadaki tüm varlıklara hatta dünyanın kendisine bile gerekli olan en önemli erdemlerden birisidir. Adaletin farklı gerçekleşme ortamları vardır. Adaletin insan vicdanında yerini bulması ise çok derinlikli bir konudur. Çünkü vicdan, tartışmalı ve göreceli olarak her insanda bulunsa da, adalet pratik erdem kısmıyla her insan için ideal haline gelemeyebilir. Çünkü dünya üzerindeki adaletsiz uygulama ve insan manzaraları, her insanın adalet için pek de istekli olmadığını göstermektedir. Söz konusu Aliya İzzetbegoviç ve Bosna trajedisi olduğunda, kimilerinin ne kadar adil ne kadar adaletsiz olduğunu yanlı-yansız tarih bize

² Ahmet Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 2. basım (Ankara: Ekin Yayınları, 1997), 11.

³ Ömer Anayurt, *Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları*, 11. basım (Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011), 47.

⁴ Tekin Akıllıoğlu, “Adalet Kavramı ve İnsan Hakları”, *Adalet Kavramı*, haz. A. Güriz, 4. basım (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2013), 50.

göstermektedir. Bu anlamda adalet, esasen bir sorumluluk mücadelesi olmaktadır. Bu sorumluluk, sadece dostun değil düşmanın da sorumluluğunu alabilmektir. İzzetbegoviç'in affedici, düşmanlardan da bir şeyler öğrenici adalet anlayışı bu açıdan çok önemli hale gelmektedir. İzzetbegoviç'in adalet anlayışı öncelikle kendisinin yaşamı, mücadelesi, eserleri ve bunlar üzerine yapılmış çalışmalardan metin analizi yapılarak ortaya konmaya çalışılacaktır.

İzzetbegoviç bir eserinde hukukun ideal yönü, adalet ideası tarif edilemez, demektedir.⁵ Bu düşüncesiyle o, hukuku yasalar neticesinde ve mahkeme salonlarında delil, savunma, tanıklar sınırlılığında verilen kararlarla tanımlarken; adalet idealini ise birçok yer, kişi, kültür farklılığına göre değişken olabilecek vicdani bir müessese olarak görmektedir.⁶ Adaletin böyle görünümü onun bireysel olma yanında, toplumsal ve bir anlamda kurumsal yapıda olmasını da gerektirmektedir. Adaletin kurumsallaşması ise İzzetbegoviç'in ülkesinin bağımsızlığı dâhil tüm süreçlerinde istediği idealdir. Çünkü adalet, en çok bağımsızlığın, korkmadan karar verebilmenin olduğu yerlerde işlerlik kazanabilir.

Adil toplum sosyal kurumların adalet ilkeleri tarafından şekillendiği, herkesin adalet ilkelerini benimsediği ve toplumun diğer kesimlerinin de aynı adalet ilkelerine bağlı olduğunu bildiği bir toplumdur.⁷ Düşünce sistemlerinin hakikati gibi adalet, toplumsal kurumların ilk erdemidir. Her insan, adalet üzerine kurulan dokunulmazlığa sahiptir.⁸ İnsanların sahip oldukları bu dokunulmazlık ancak güçlü bir hukuk tarafından korunabilir. Bu korunma durumu ise insanların bir araya gelerek oluşturdukları toplumsal düzenle sağlanabilir. Zaten bu toplumsal düzeni de insanların adalet arayışları ve bunu sürekli kılma düşüncesi inşa etmektedir.⁹ Çağlardan beri insanoğlunun hak arayışı, daha mutlu bir dünyada yaşamak dileği üzerine kurulmuştur. Aslında insanın bu dileği, onu duyguların, ideallerin varlığı yapmaktadır. İnsan evrendeki en duygusal canlılardan biridir. İnsan aklını ve duygularını kullanmasıyla diğer varlıklardan ayrılır. İnsanoğlunun tüm başarılarının, başarısızlıklarının gerisinde akli ve duyguları vardır. İnsanın içindeki vicdan, doğru ve hakkaniyet temayülü ile beslendiğinde adalet terazisinin iç mahkemesi/gönül mahkemesi kurulmuş olur. Bu bakımdan adaleti aramak, onun için mücadele vermek bir onur duygusu işidir. Adalet isteği de bir çeşit duygudur. Toplumsal düzenleri inşa

⁵ Aliya İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, çev. Hasan T. Başoğlu, 33. basım (İstanbul: Klasik Yayınları, 2018), 243.

⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 242-243.

⁷ Mehmet Kocaoğlu, *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*, 2. basım (Ankara: İmaj Yayınevi 2015), 68.

⁸ John Rawls, *A Theory of Justice*, (Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 1999), 3.

⁹ Anıl Çeçen, *Adalet Kavramı*, 2. basım (Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993), 31.

ettiren de yıktıran da bir yerde aynı duygulardır. Bu duygular, insan denen karmaşık akıl-vicdan varlığının nevi şahsına aittir.

Tüm bu saydığımız insana, topluma dair fikirleri eserlerinde özetleyen İzzetbegoviç, adalet erdemini her koşulda savunmuş; davranışlarıyla, mücadelesiyle bu erdeme katkı sağlamıştır. Zalimleri bağışlama hakkımız yoktur diyen İzzetbegoviç, eğer haksızlığa uğrayanlar kendi adlarına affedici olurlarsa bunun Kur'ânî bir tavsiye olduğunu belirterek¹⁰, kindar olmayan kapsayıcı bir adaletin yolunu da açmış olmaktadır. Bu anlamda adalet düşüncesini, adaletlilik dehasını güçlendirmek bir hak bilinci olarak tüm insanların vicdanî bakımdan üstlenmeleri gereken bir sorumluluktur. Çünkü neredeyse istisnasız tüm insanlar adalet eyleminde içten içe ruha inanırlar ve ona göre hareket ederler.¹¹

1. Aliya İzzetbegoviç'de Adalet Erdeminin Kaynağı

Adalet fikrinin kaynağı nerededir? Dünya mıdır, insan mıdır, kalp midir yoksa vicdan mıdır? Adalet dünyanın, insanın temel bileşenlerini oluşturduğuna göre; kaynağını da o insanın yaşantısı ve değer alanlarında aramak durumundayız. İzzetbegoviç, sekiz buçuk yıla yakın ceza evinde kalışına bile bir şans olarak bakmayı seçmiştir. Dışarıda olsa Genç Müslümanlar Teşkilatındaki diğer arkadaşları gibi öldürülebileceğini söyleyerek, cezaevinde olmasına o davanın sürdürülebilmesi adına iyi yönden bakabilmiştir. Bütün endişelerine rağmen, hapisane hayatının sonunda kendisini iyi bir zihin durumunda bulmuştur.¹² İzzetbegoviç'in kişilik yapısı gereği olaylara geniş bakabilmesi, farklılıkları anlamak istemesi ve tüm insanları özellikle anladığı, yorumladığı, özcü inancı dolayısıyla adil, eşit, intikamcı olmayan tarzda görmesi, ondaki adalet fikrinin filizlenmesinin yegâne kaynağıdır.

Adalet, insanca olan, hakça olan davranışı yapmaktır. Bu bilinçte olan İzzetbegoviç, şunları söylemiştir: "Allah'ın emri olduğu için iyi amel yapıyor, yasakladığı için de kötülüklerden sakınıyorum. İyi amel işleyerek ben mükemmel olmayan bir dünyanın düzeltilmesinde, mükemmelleştirilmesinde Allah'a yardımcı oluyor, onunla işbirliği içinde bulunuyorum. Benim katkım olmaksızın dünyanın bir kısmı ebediyen eksik, bitmemiş ve gerçekleşmemiş olarak kalacaktır. Bu sebeple sadece iman edemem, aynı zamanda faal olmak, eylemlerde bulunmak ve çalışmak zorundayım."¹³ Adalet, kimsenin karşısına oturduğu yerden gelmemektedir. Hakkı

¹⁰ Aliya İzzetbegoviç, *Köle Olmayacağız*, çev. S. Crnovrsanin – M. C. Kurtali, (İstanbul: Yarın Yayınları, 2018), 23-4.

¹¹ Aliya İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, çev. E. Nurikiç, (İstanbul: Ketebe Yay. 2019), 340.

¹² Zehrudin Isaković, *Muzej Alija Izetbegović (1925-2003) – Biography*, trans. Saba Risaluddin, (JU Museum: ID:1689136, Pdf. Book, 2005), 29.

¹³ İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, der. A. Öz, 3. basım (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 7.

aramak, bulmak, büsbütün insani bir çabayla başlamaktadır. Bu çaba, İzzetbegoviç'in tüm mücadelesinin temelini oluşturmaktadır.

Adalet, ispata ihtiyaç duymayan az sayıdaki şeyden biridir. Adalet ve hakkaniyete olan ihtiyacı ispatlamak, ya kalbi olanlar için abes, ya da kalbi olmayanlar için faydasız bir iştir. Adil olmaya niçin ihtiyaç duyulduğu sorusunun kendisi, herhangi bir konuşma veya açıklamanın anlamsız olduğunu gösterir.¹⁴ İzzetbegoviç adalete olan ihtiyacı din ve kalp temelli bir yaklaşımla ortaya koymuştur. Ayrıca adaletin insanlar ve toplumlar için çaba gerektiren bir hedef gibi algılanması düşüncesiyle özellikle ülkesi özelinde barış eksenli bir adalet idealinin öncülüğünü yapmıştır. Bu anlamda İzzetbegoviç adeta barışın portresi gibi, adalet için savaşımadan onun elde edilemeyeceğini söylemektedir. Ona göre özgürlük de hediye edilebilecek bir vakıa değil, uğruna çaba gerektiren bir değerdir.¹⁵ Onun adalet anlayışı ve örnek idareci portresinin kaynağı Kur'an'dı. Söyledikleri, İslâm'ın öğretilerinden ayrı değildi.¹⁶

İzzetbegoviç lise eğitimini anılar halinde özetlerken o zamanki zihin gelişimine ve ilgi duyduğu problemlere atıf yapar. Kendisinin okuduğu lisede komünist öğretmenler örgütlü ve etkindirler. İzzetbegoviç okulda komünistlerin yasa dışı yollardan dağıtılan kitapçıklarına ulaşır, sosyal adalet daha doğrusu sosyal adaletsizlik sorunu ve yaratıcı üzerine kafa yormaya başlar. İncelemeleri sonucunda komünistlerin kitapçıklarına ve kendilerine göre Tanrı'nın adaletsizliği temsil ettiğini ve dinin halkın afyonu yani onları uyutan, huzurlarını kaçıran bir şey gibi gösterildiğini tespit eder. Buna inanmak ona göre kolaydı. Fakat o, kolayı seçmeyerek dinin ana mesajını sorumluluk olarak görmüş ve bu mesajın herkes için geçerli olduğu bilinci ile hareket etmiştir. İzzetbegoviç, komünistlerin bu dünyadaki polislerden korkmadıklarını çünkü polisin onların hâkimiyetinde olduklarını ifade etmiştir. Fakat ona göre din, onlara bu şiddetten kaçış olmadığını, tüm suçlardan hesaba çekileceklerini söylemektedir. İşte tam bu sorumluluk düşüncesinden dolayı yaratıcının olmadığı bir evren İzzetbegoviç'e hep anlamsız gelecektir.¹⁷

Adalet içerisinde yaşamak ve onu sürekli istemek, bazen kişilerden akıl ve mantık süreçlerinin üstünde fedakârlık yapmalarını gerektirebilmektedir. Bu bağlamda adalet duygusu vicdanen, manevi yönleri itibarıyla çok da açıklanabilir bir duygu değildir. Açıklamasının yapılamaması adaletin akla mugayir bir erdem olduğu anlamına gelmez. Sadece adalet en azından savaş meydanlarında başka bir ahlaklılığın bilgisini gerektirir. Adaletin bu bakımdan açıklaması, temellendirilmesi her

¹⁴ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 20-21.

¹⁵ Hasan Bozdaş, "Aliya: Savaş ve Adalet", *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Hece Dergisi Özel Sayısı*, 2. basım, 229 (2016), 799.

¹⁶ Bozdaş, "Aliya: Savaş ve Adalet", 799.

¹⁷ İzzetbegoviç, Aliya, *Tarihe Tanıklığım*, çev. A. Erkiilet vd. 24. basım (İstanbul: Klasik Yay. 2018), 13-4.

koşulda mümkün olmayabilir. Adalet elbette ki bir akıl varlığı olan insanın yaşamsal hedefidir ve vicdani temeli vardır. Ancak savaş meydanlarında gasp edilmeye çalışılan haklarını arayan ulusların mücadelesinde bazen akıl ve vicdan açıklama yapma noktasında yetersiz kalabilmektedir. İşte o meydanlarda adalet isteği kişileri Nietzsche'nin deyimleriyle bir adaletlilik dehasına¹⁸ dönüştürmektedir. Yoksa adalet ve akıl insanoğlu için olmazsa olmaz karakter özelliklerinin temelini oluşturmaktadır. Bir duygu olarak adalet bahsi savaş meydanlarındaki onurlu fedakârlıkları göstermesi bağlamında ele alınmaktadır. Bu durumu örnekleyen hakikat ve adalet uğruna öyle fedakârlıklar yapılabilir ki bunu akılla izah edemeyebiliriz. "Ne denli yoğun olursa olsun hiçbir akıl yürütme, düşünme ve basiret, adalet ve hakikat uğruna feda edilmiş bir hayata ilişkin tek bir örneği bile açıklamaya, meşrulaştırmaya yetmez."¹⁹ Bütün toplumlarda şiddet ve adaletsizlik vardır. Komünist zulmün kendine özgü doğası ise, yasa ve biçim kılıfı altına gizlenmiş olan hukuksuzluğudur. Bu ikiyüzlülük yaygın bir kafa karışıklığına yol açmıştır. Bazı insanlar, bu tür sistemler altında neyin doğru neyin yanlış olduğunu hiç bilmeden yaşar ve ölürlür.²⁰

İzzetbegoviç'e göre tüm yönetimlerin yıkmak veya en azından boyunduruk altına almak üzere çabalamalarına rağmen hukuk niçin hala yaşıyor ve yönetici sınıfın çıplak iradesi asla hâkim olmuyor? soruları önemlidir ve cevapları hukukla değil insanla ilgilidir. Neyin adalet neyin zulüm olduğu sorusu, insan tabiatı dediğimiz şeyin temellerinden biridir ve bu duygu, din yahut sanat arzusu kadar hakikidir. Hukuk ancak insanın ortadan kaldırılmasıyla yıkılabilir. Dolayısıyla hukuk yokluğunu ifade eden mecaz olarak ütopya olanaksızdır.²¹

Her insanda birçok fikrin kaynağının, o insanın çocukluğu, ailesi, toplumu vasıtasıyla oluşturulduğunu gözlemleyebiliriz. Kişi de yetenek, istidat, eğilimlerine göre istediği ideallere yönelerek, fikri gelişimini tamamlamaya çalışır. Söz konusu Aliya İzzetbegoviç olduğunda da bu durum değişmez. İzzetbegoviç, ailesinden başlayarak, sokakta, yaşadığı toplumsal-kültürel ortamda farklı etnisiteden tutum ve görüşlerle aynı zamanda okuyarak, yazarak, mücadele ederek, bedel vererek kendisini ve ülkesini şekillendirmiştir. Ondaki adalet düşüncesinin kaynakları da küçük yaşlardan itibaren oluşmaya başlamıştır. Ona göre insan, ancak nasıl konuşacağını ve düşüncelerini nasıl ifade edeceğini öğrendiğinde insan olmaktadır. İzzetbegoviç, okulda, insanın tarihe dâhil olduğunu, nasıl yazacağını öğrendiğinde de 'tarihi bir varlık' haline geldiğini öğrendiğini söyler. Kişinin düşünmesi, konuşması ve bunları ifade etmesinin onu gerçekten insan yaptığını ifade etmeye çalışmaktadır.

¹⁸ Nietzsche, Friedrich, *İnsanca Pek İnsanca-1*, çev. M. Tüzel, 2. basım (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay., 2014), 330.

¹⁹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 33.

²⁰ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 48.

²¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 251.

Ona göre sonradan bazıları ortaya çıkıp insanların konuşmasını yasakladılar, ifade suçunu, söz suçunu icat ettiler ve insanı içinden çıktığı karanlık çukura geri gönderdiler.²²

2. Dayton Antlaşması, Savaş ve Politik Süreçlerde Adalet

Adalet, Aliya İzzetbegoviç'in siyaset anlayışında merkezi bir yerde durmaktadır. Onun azınlıkların haklarını her daim savunması, demokrasiyi diğer yönetim şekillerine göre öne çıkarması, onun adalet erdemine verdiği değer göstergesidir. Onun için demokrasi, adil olmaya en yakın siyasi sistemdir.²³

İzzetbegoviç kendisini zihnen Batılı, kalben Doğulu olarak düşünürken, bir yandan da ülkesinin sosyo-politik şartlarında birçok siyasi yönetim tarzını görmüştür. O, Müslümanların soğuk savaşın politik kampaşmalarına girmelerini anlamsız bulmuştur. Ona göre bu iki taraflı dünya Müslümanların değer göremeyeceği bir pozisyona itilmiştir. Bu yüzden Müslümanlar farklı, üçüncü bir yol izlemelidirler. Bu minvaldeki düşüncelerini felsefe, bilim, tarih, adalet ve medeniyet gibi kavramlar çerçevesinde aşağı yukarı tüm eserlerinde dile getirmektedir. Onun derinlikli okumaları, siyasi kimliği ve mücadelesi, almış olduğu eğitim ve kendisinin rasyonel tavrı ona akılcı bir görüş açısı kazandırmıştır. Onun bu düşünce ve karakter yapısı, Bosna trajedisini sonlandırıp, ülkesinin bağımsızlığını kazandırmasıyla kendisinde söz ve eylem birlikteliğinin ortaya çıkmasını sağlamıştır. İzzetbegoviç bu birlikteliği sağlayan nadir liderlerden birisidir.²⁴

İzzetbegoviç'in adalet düşüncesindeki söz ve eylem bütünlüğü şu kısa hatıratla özetlemektedir: BH Ajansı adına çalışan Kemal Muftic, İzzetbegoviç'i görür görmez şunu sordu: "Bosna için adalet aramak üzere yurt dışına seyahat ediyorsunuz. Beklentileriniz nelerdir? Kendimi, çölde su aramak üzere yola çıkmış susuz bir adam gibi hissettiğim cevabını verdim."²⁵ İnsan için adaleti aramak, çölde su aramak kadar değerli ve kutsaldır. Haksızlık ise bir insanı duygusuz ve susuz bırakmak kadar tehlikelidir. Bunu o, adalet davasıyla bize göstermiştir.

İzzetbegoviç'e göre, adaletsiz bir barış kabul edilemez zira o, tarihin başarısız olduğunu ispatlayan etnik bir sınıflama ve ırk ayrımı (apartheid) olgusu üstüne kurulmuştur.²⁶ Onun hayatı ve söylemleri, adaletsiz bir barışın kabul edilemez

²² İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 282.

²³ Mahmut Hakkı Akın - Faruk Karaarslan, *Özgürlük Mücadelecisi ve İslâm Düşünürü Aliya İzzetbegoviç*, (İstanbul: Pınar Yayınları, 2018), 71.

²⁴ Gül Tuba Dağcı - Adnan Dal, "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11, (Ekim 2016), 116-117.

²⁵ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 174; Hüseyin Yorulmaz, *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*, (İstanbul: Hat Yayinevi, 2015), 157-159.

²⁶ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 184.

olduğunu ve mücadele etmeden adaletin gerçekleşmeyeceğini, bize göstermektedir. Ona göre insan, savaşa giderken de, savaş ve savaş sonrasında da adil kalabilmelidir. Savaş ne denli zorluk içeriyorsa, zafer de o denli yükler içerir. Çünkü zaferler, boş hırs, gurur ve intikam çağrılarını yenik düşebilir. Bu bağlamda ona göre zaferler ciddi kışkırtmalardır ve bazı zaferler, muzaffer insanların yenilgilerini taşırlar. Bu nedenle, o galip geldiklerinde bile, her şeyin kendileri için iyi olmadığı zamanlarda neyseler, tekrar o şekilde olmak için çaba gösterilmesi gerektiğini söyler. Ayrıca İzzetbegoviç, savaş kanununa uyalım, kurtarılan yerlerdeki sivil halkı koruyalım ve esirlere savaş kanununa uygun davranılmasını sağlayalım diyerek,²⁷ bizlere ve tüm insanlığa adalet, insan hakları ve savaş ahlaki hakkında büyük mesajlar vermektedir.

İzzetbegoviç, kendisine ve vatandaşlarına inanan bir liderdir. O, Bosnalıların, iyiliğin ve adaletin, şartlar ne kadar kötü olursa olsun akamete uğratılamayacağına inandıklarını söyler. Onlar, sürekli çaba göstererek dünyanın daha iyi bir yer olacağına dair inançlarını hala korumaktadırlar.²⁸

“Hedefimiz özgür insanlardan oluşan bir Bosna'dır; insan ve onun hakkının saygı gördüğü bir Bosna'dır. Tek-uluslu, tek-dinli, tek-partili devlet içinde devletler-çoğul kullanıyorum- görüşüne, nefrete, hoşgörüsüzlüğe özgür ve demokratik Bosna düşüncemizle karşı koyuyoruz. Bu ibareyi bütün bayraklarımızın üstüne yazdımıza göre, hedeflerimize giden yolu daima düzelterek ve her önümüze çıkan adaletsizliği yorulmadan iyileştirerek, sürekli olarak bunun için gayret etmeliyiz.”²⁹

18 Kasım 1994 tarihinde Bosna-Hersek Parlamentosu'nda Temas Grubu Planı oy çokluğuyla kabul edilmiştir. Herkes bu planın adaletsizliğine işaret ederken Aliya İzzetbegoviç, Parlamento'ya konuşmasında kısaca şu hususları öne çıkarmıştır:

“Bize önerilen ve bir karar almamız gereken plan, adaletsizdir. Bütün kusurlarına rağmen, önerilen plan, reddedeceğimiz bir plan değil. Plan adaletsizdi ve tatmin edici değildi; fakat bu planı kabul etmezsek ortaya çıkacak ve aramak durumunda kalacağımız her seçenek, halkımız için, daha kötü olacaktır. Bosna dışlayıcılığa katlanamaz. Çok-uluslu ve çok-dinli olarak, çeşitlilikten rahatsız olmayanları arar. Biz bu kimseleriz. İzzetbegoviç, kilise ve katedrallerden rahatsız olmayız, bizim gibi düşünmeyen ve hissetmeyen kişilerle bir arada yaşamayı öğrendik ve bunu kendi avantajımız olarak değerlendirdik,”³⁰ derken aslında demokrasiye ne kadar inanmış olduğunu bize ötekine bakışıyla belirtmiştir.

²⁷ Halil Ünal, “Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç”, *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Hece Dergisi Özel Sayısı*, 2. basım, 229, (Mayıs 2016), 118-125.

²⁸ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 211.

²⁹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 234.

³⁰ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 288-289.

İzzetbegoviç hayatı boyunca hep insan kalmaya çalışarak bazen özgür bazen mahkûm bir kişi olarak farklı işler yapmış ya da yapmak zorunda bırakılmıştır. Taş kıran, odun kesen, kereste işleyen, ölü taşıyan, avukatlık yapan ve eserler yazan İzzetbegoviç için yaşamı boyunca en zor şey müzakereciliktir. Çünkü bir şeyi müzakere etmek çok boyutlu olan bir süreçtir. Yani bir tarafta şahsi vicdanınız, aklınız, yeteneğiniz vardır; öte yanda müzakerenizin sonuçlarından etkilenecek bir halkınız vardır. Aynı zamanda karşınızda tırnak içinde belki ahlaksız müzakere konusunda daha ön saflarda yer alabilecek müzakereci devlet ve kişiler vardır. İşte İzzetbegoviç'in Dayton müzakereleri bu ahlaksız ve adaletsizliği masa başında yapanlara karşı sergilenmeye çalışılan, koşullar ne olursa olsun barıştan yana olmanın en somut örneklerinden birisidir. O, Dayton Antlaşmasını imza edip ülkesine çarmıha gerilmiş gibi dönerken şartları adil olmayan bu sözde barış antlaşmasını ülkesinde daha fazla insan ölmesin diye kabul ettiğini biliyor ve söylüyordu. Mahpusluğunda eserler yazarak "zindandan kaçışımdır bunlar"³¹ diyen İzzetbegoviç için Dayton, savaşı sonlandıran bir çeşit vicdansız metindir. O, yurttaşları ve insanlık bahasına bu kötü metni imzalamak zorunda kalmıştır.³² İzzetbegoviç, kendisine bu antlaşmayı neden imzaladığı sorulduğunda şöyle cevap vermiştir: "Zalim bir antlaşma, zalim bir savaştan daha iyidir."³³ Ayrıca İzzetbegoviç, bu zorunlu imzalanan antlaşmayı *Özgürlüğe Tanıklığım* eserinde şöyle dile getirmektedir:

"Dayton'da barış yaptık. Şimdi gerçek barıştan ziyade şöyle ya da böyle savaşız günler yaşıyoruz. Dayton bir uzlaşmaydı ve uzlaşmalar adil değildir. Ancak, artık Bosna'da katliam yok. Her gün yaşıyorduk bunları. Buna son vermeliydik ve bundan çekinmemeliydik. Bazen anlaşmayı imzalamasaydık diye düşünürsek, barış sayesinde hayatta kalanları hatırlamalıyız. Bu, devam eden bir savaşta sakat kalacak binlerce gençle ilgili bir meseleydi. Onlar için barış iyi, çünkü çok ölüm vardı. Halkımızın sayısı küçük ve her gün ölümlerimizi ve sakatlarımızı sayarak devam edemezdik."³⁴

İzzetbegoviç, Dayton Antlaşması sürecinde bu zorlukları yaşamıştır. Onun tüm çabası ve faaliyetleri savaşın bitmesine ve akan kanın durmasına yönelikti. Bunun için de şartları adil olmayan bir anlaşma imzalamak zorunda kalmıştır.³⁵ Çünkü durum gerçekten çok kötüye gidiyordu. Savaş, barış olmadığı ya da barışa en çok yaklaşıldığı an demektir. Adalet, eşitliği; eşitlik, özgürlüğü; özgürlük ise, esaret altında olmayışı bir nevi barış ortamında yaşamayı getirmektedir. Bu tıpkı onun Bosna'da istediği çok kültürlü, hoşgörülü ortamın ifadesidir. İzzetbegoviç bu ortamı sağlamak adına

³¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, (önsözden naklen)

³² İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 315-316.

³³ Fatih Ali H. M. Şerif, Bilinmeyen Aliya, çev. A. Cançelik, 2. baskı (İstanbul: Şule Yay. 2019), 20.

³⁴ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 386.

³⁵ Samir Vildiç, "Doğu ve Batı Arasında Bir Tehvid Sembölü; Aliya İzzetbegoviç", *bosnahersek.ba* (Erişim 21 Ağustos 2019).

mahpusluğunu, esaretini, ülkesine yapılan şiddet ve soykırımları, intikamı bir tarafa bırakmış, herkes için adaleti istemiş ve savunmuştur. Bu yüzden kötü bir barış antlaşması olarak Dayton'u, savaşın bitirilmesi için, tüm eleştirileri kişilere ve tarihe bırakarak, ülkesi adına imzalamıştır. Bu imza, bir ülke adına yöneticisinin takdir yetkisi ve konumunu ne şekilde kullanacağını göstermiştir. Yöneticinin konumu, bir halkın medeniyet seviyesinin neredeyse şaşmaz bir ölçüsüdür. Gerçekten medenileşmiş insanlar üzerinde tiranlık mümkün değildir. Bu tür insanlar, yönetimin hukukun denetimine konulması için gerekli olan dâhili ve harici gelişimin tüm aşamalarını kat etmişlerdir. İptidai halklarda yönetim daima hukukun üstündedir.³⁶

İzzetbegoviç en olumsuz şartlarda bile ahlakın ve hukukun üstünlüğüne güvenerek tüm dünyaya insanlık ve değerler dersi vermiştir.³⁷ O, tüm politik süreçlerde ve savaş ortamlarında sükûnetini koruyan bir bilge gibidir. Vefatının ardından İngiltere'de yayımlanan The Guardian gazetesinde çıkan yazıda³⁸ Dayton Antlaşması dâhil çoğu süreçlerde İzzetbegoviç'in sıklıkla yalnız yaşlı bir adam olarak görüldüğü belirtilmiştir. Halkına karşı bunca eziyet yapılmış liderler arasında sadece İzzetbegoviç'in moral değer ve ahlaki yönden statüsünü koruduğu tespit edilmektedir. Onun, ellerini kana bulayanlar affedilmezler ancak her şeye rağmen affedilecekler sadece kadınlar ve çocuklardır, sözü vurgulanmaktadır. İzzetbegoviç'in ordusu kendisine yapılanları, karşıdakine yapan bir ordu olmayacaktır. O ordu, kadınlara ve çocuklara karşı savaşmayacaktır. İzzetbegoviç'e göre, bu ordu eğer savaşırsa, hiçbir zaman kazanamayacaktır.³⁹ İzzetbegoviç, Bosna Savaşı yıllarındaki örnekliliğiyle savaş hukukunda kayda değer adımlar atmıştır. Savaşan tarafların adil olması gerektiğini vurgulayıp, intikam duygularıyla yüklü politikaları şiddetle eleştirmiştir. Sırp milliyetçilerinin Boşnaklara yaptığı adil olmayan saldırıya karşı adil bir cevap vermiş, Boşnak ordusundaki kimi grupların intikam duygularını törpülemeyi başarmıştır. O, her şeyde olduğu gibi savaşta da adil olunması gerektiğini savunarak, uluslararası politikaya bir önerme sunmuştur.⁴⁰ İzzetbegoviç *Tarihe Tanıklığım* eserinde savaşta adalet, adaletsizlik ve liyakat üzerine adli kısımda savaş sırasında önemli anıları olduğunu vurgulayarak, bir askerinin kendisine "Başkanım, barış gelince hiç adaletsizlik olacak mı? diye sorduğunu ve kendisinin de cevaben evet maalesef adaletsizlik olacak, sizin de ona karşı tıpkı şimdi düşmana karşı savaştığınız gibi savaşmanız gerekecek" dediğini belirtir.⁴¹ İzzetbegoviç bu düşüncesinin yanında

³⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 139.

³⁷ Akif Emre, "Aliya'yı Anlamak", *Yeni Şafak Gazetesi* (21 Ekim 2003); Yorulmaz, *Bilge Lider*, 96.

³⁸ Ian Traynor, "Alija Izzetbegovic Bosnia's first president, a devout Muslim who fought for his country's survival in war and peace during the 1990s", *The Guardian Gazetesi* (20 Ekim 2003). Tercümesi M. Zeki Sayılır, "Samimi Bir Müslüman Olan Bosna'nın İlk Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç", *Hece Dergisi Özel Sayısında* (229. Sayı, Ankara, 2016, 701-704).

³⁹ Traynor, Alija, 701-704.

⁴⁰ İzzetbegoviç, *Geleceği Yenilemek*, 15.

⁴¹ İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 559-560.

savaşta adaleti, liyakati ve adaletsizliği değerlendirilmesi gereken lüzumlu meseleler olarak görmüştür. O yaşamında ve eserlerinde defaatle adalet değerine vurgu yapmıştır. O hiçbir akıl yürütmenin ne kadar yoğun olursa olsun, adalet bahasına feda edilmiş tek bir anı açıklamaya yetmeyeceğini ifade etmiştir.⁴² İzzetbegoviç'in adaletin pratik değerine ne kadar önem verdiğini bu ifadesinden çıkarabiliriz. Onun için adalet, eserlerinde, politik ve sosyal yaşamında geçtiği kadar en az savaş meydanlarında da aradığı, değerli bir erdemdir.

3. İzzetbegoviç'in Dinlere Bakışında Adalet ve Eşitlik Düşüncesinin Değeri

Adalet ve din duygusu çoğu zaman iç içe geçmiş yapıdadır. Adalet dünyada aranan bir yaşam ideali gibi gözükse de; kişiler bazen dünyada bulamadıkları adaleti, inançlarına binaen Tanrı'dan, yaratıcıdan, Allah'tan veya kutsal bir nesne/canlı gibi sembollerden bekleyerek yaşamışlardır. İzzetbegoviç Müslüman bir aydın olarak, adaletin İslam'ın öngördüğü şekilde herkese eşit şekilde muamele etmeyi gerektirdiğini ifade etmiştir.⁴³ Ona göre Nuh'un yedi emrinden biri olan "adaleti ikame etme" gerçekte Âdem ve Nuh'a verilmiş ahlak kaidesidir ve Kitab-ı Mukaddes'te bulunmaktadır.⁴⁴ Ahlaki adalet ya da dürüstlük anlamında İzzetbegoviç, kişinin din farklılığını şöyle yorumlar: Allah'ım hatalıysam beni affet, ama iyi bir Hristiyan'a kötü bir Müslüman'dan daha çok saygı gösteriyorum; çünkü sırf Müslüman (İslâmi değil) olduğu için bir şeyi savunmam, yine sırf başkasına ait diye iyi bir şeyi göz ardı edemem,⁴⁵ demektedir. İzzetbegoviç burada doğru, iyi, adil olana kimden olursa olsun hakkını vermek gerektiğini vurgulamak istemiştir.

Adalet, duygusal boyutta hukuktan derin ve tatmini kişilere, toplumlara göre değişen ve çoğunlukla aranan, istenen idealize bir duygu durumudur. Adaletin duygu olarak adlandırılması insan vicdanındaki yeri bağlamındadır. Elbette adalet arayışı, eşitlik düşüncesinde ve bunun yasalara, kamu vicdanına tatbikinde yazılı, somut bir olgu halindedir. Hukuk ise özellikle pozitif anlamda yazılı olan kurallar ve bu kuralların uygulama sonuçlarına göre işleyen bir sistemdir. Hukukun vereceği kararın kişi ve kamu vicdanını rahatlatması beklenir. Ancak hukuk da bağımsız mahkeme ve yargıçlar vasıtasıyla, doğru delil, şahit ve düzgün yasal süreçlerle işlemektedir. Dolayısıyla doğru kabul edilen yanlış bir delil hatalı ve eksik hukuksal bir sonuca yol açabilir. Yani mesele verilen hükmün ne kadar cari ve geçerli olacaktır. Bu yüzden o şöyle söyler: "İnsanlar hakkında nasıl hüküm verebilirim? Sadece Allah, insanlar hakkında hüküm verebilir."⁴⁶ "Çünkü insanın mesuliyeti de Allah'ın merhameti de

⁴² İzzetbegoviç, *Tarihe Tanıklığım*, 33.

⁴³ Akın ve Karaarslan, *Özgürlük Mücadelecisi*, s. 71.

⁴⁴ *Kitâb-ı Mukaddes* (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2018), Mısırdan Çıkış 20/3-17.

⁴⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 49-50.

⁴⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 30.

haktır.”⁴⁷ “İnsanın mesuliyeti fikri, insan adıyla bağlantılı tüm fikirlerin en önemlisidir. Onun kökeni Cennetteki, netice olarak tarih öncesindeki ahittir. Aynı şey insan hakları konusunda da söylenebilir.”⁴⁸ “Haklar bir bakıma insan haysiyetinin tezahürüdür ve bu haliyle zamanı, şartları ve tarihi aşarak yaratılış anına kadar uzanır.”⁴⁹ Suçu da, sorumluluğu da Tanrı’nın varlığına bağlayan İzzetbegoviç, bu durumu şu sözlerle temellendirmektedir: Tanrı yoksa insan da yoktur. İnsan yoksa sorumluluk da yoktur. Sorumluluk yoksa suç da yoktur. Öyleyse Tanrı yoksa suç yoktur. Tanrı yoksa her şey mubahtır.⁵⁰ Tanrı’nın varlığı hem ceza-ödül mekanizması anlamında suçu temellendirmekte hem de evrendeki şeylerin şeffaflığının, hakkaniyetinin, doğruluğunun, gayesini oluşturmaktadır.

Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar adlı eserinin bir bölümünde hapisanedeki mahkûm türleri üzerinden suç psikolojisini, insan tabiatının iyi-kötü olup olmama özelliğini ve tüm bunlara dinin bakışını özetleyerek anlatır. Katiller arasında bir miktar pişmanlık bulunduğunu fakat onlar içerisinde bile tövbekâr olanların çoğunluğu oluşturmadığını ifade etmiştir. Küçük hırsızlardan birinin uzun parmaklı güzel ellerini İzzetbegoviç’e gösterip bunlar niçin yaratılmış sorusunu sormasıyla, onun zihninde bu kişinin böyle güzel elleri hak etmediği ve bu ellere sahip olmamasının tamamen adil olacağı düşüncesi uyanır ve İslâm Şeriatındaki cezanın amacını, bu vesileyle hatırladığını ifade eder.⁵¹ Buradaki cezanın amacı suçluyu ıslah etmek ve diğer insanlar nezdinde suçtan uzak durmayı sağlamaktır.

İzzetbegoviç İslam’ı sadece beş şarta indirgeyen anlayışı, Kur’an’ı Kerim’i eksik anlamaya ittiği için eleştirmektedir. Çünkü ona göre İslam, salih amel işlemek ve kesin bir biçimde adil olmak gibi ana prensipleri bünyesinde taşımaktadır. Sadece beş şartın ezberlenmesi ahlaki bir kısırlığı doğurmaktadır.⁵² Kur’an ve onun merhamet/adalet ruhu, insanların duyguları ve sıradan fertlerin gündelik felsefesi haline gelmiştir. Bu kaynak, kurumaya yüz tutmuş görüldüğünde dahi canlı ve etkindir. O zaman duraklama dönemlerinde dahi, sosyal-siyasi hayatı doğrudan etkilemese bile, insanların duygularının oluşumunu etkilemiştir. Bu duygular bugün kanunların kaynağıdır, yarın da kaynağı olacaktır. Söz konusu kanunlar, eğer insanların ruhunu ve duygularını ifade ederlerse, adalet ve eşitliğin kanunları olacaklardır.⁵³

⁴⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 205.

⁴⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 214.

⁴⁹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, 331.

⁵⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 63.

⁵¹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 73-75.

⁵² Aliya İzzetbegoviç, *İslâmi Yeniden Doğuşun Sorunları*, çev. R. Ademi, 32. basım (İstanbul: Fide Yayınları, 2017), 147.

⁵³ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 106.

İnsan hakları konusunda Kur'an'a başvurarak şu açıklamayı yapar: "İlk insanın yaratılışıyla ilgili Kur'an kıssasının (Bakara 2/30-4) anlamı nedir? Bu kıssa, son derece önemli olan en az iki hususu içermektedir: 1) Tüm insanlar kardeş olmasa bile uzak akrabadırlar ve dolayısıyla eşittirler; 2) Başlangıçta bir erkek ve bir kadın vardı, kişiler ve halk daha sonra geldi. Bundan çıkan netice, insan haklarının halklardan, kabilelerden, toplum ve devlet haklarından daha eski (ve daha önemli) olduğudur. İnsan hakları önceliklidir, diğerleri ondan istintaç (çıkarılmış) edilmiştir."⁵⁴

İzzetbegoviç insanın değeri, hak, adalet, eşitlik gibi birçok erdemi dinlerinde genel emirlerine dayandırarak ve özellikle Kur'an'ı temel alarak açıklar. Hatta bunu tek tek ibadetler üzerinden bile analiz eder. Örneğin, insanların eşitlik konusundaki samimi arzusunun hac manzarasında ortaya konulduğunu belirtir. Ona göre eşitlik asla tamamen gerçekleştirilemeyecektir, fakat daima insanoğlunun daha iyi bir dünya rüyasının parçası olarak kalacaktır. Hac, bir tür ütopyadır, âlemşümul bir kardeşlik ve eşitlik anıdır.⁵⁵ Hac ile ilgili şu soruları da dile getirmektedir: "İslam'ın beşinci şartı olarak bilinen hac nedir? Bir dini ritüel mi, ticari fuar mı, siyasi toplantı mı yoksa hepsi birden mi? Açık ki, bu bir dini ritüeldir ancak "İslami tarzda" bir ritüel olduğu için yukarıdaki soruların hepsini ihtiva eder."⁵⁶ Ona göre çoğu insan haccı bir perim masalı olarak tecrübe eder ve hatırlar ki o gerçekten öyledir. Hac, insanların çoğu için bir eşitlik rüyasıdır. Bunun sebebi esas olarak, tam bir çeşitlilikten kaynaklanan topluluk ruhudur.⁵⁷ İzzetbegoviç, insanların hacda giydikleri ihramları, iki düz beyaz bez parçasını, hayal edilebilecek en aşırı basitlik ve eşitlik olarak değerlendirir. Bu başka bir âlemden gelme, inanılmaz bir imajdır. Hiçbir şey insanları elbiseler kadar ayırmamış ve aralarında ayrımcılık yapmamıştır. Elbiseler servet, sınıf, meslek ve ulus bakımından var olan tüm farklılıklarımızı en açık şekilde yansıtır. İşte elbise sadeliği ve aynılığı bakımından hac ibadeti tüm insanların eşitliğini ifade etmektedir.⁵⁸

Adalet sadece bu dünyada aranan bir şey değildir. İslâm inancına göre adalet her iki dünya içinde geçerlidir. Ancak İzzetbegoviç, Yahudi ruhunun icat ettiği bir inkârdan bahseder: "Eyüp Kitabı'nda (7. ve 14. bablar) ölümden sonra hayat olmadığını söyler. Davud da oğlu öldüğünde aynı şeyi söyler. Gerçekte ise ne Hz. Eyüp ne de Hz. Davud böyle bir şey söylemişlerdir. Bu inkâr, bu dünyaya yönelen Yahudi ruhunun sonradan icat ettiği bir anlayıştır. Bu anlayışa göre adalet, şimdi ve burada olmalıdır."⁵⁹

⁵⁴ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 161.

⁵⁵ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 178.

⁵⁶ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, 302.

⁵⁷ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 315.

⁵⁸ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 320-332.

⁵⁹ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 184.

Benzer şekilde adaletin yasal anlamda gerçekleşeceği yer olan hukuk, münhasıran Hristiyan öğretisine de dayandırılmaz, çünkü hukuk, Hristiyanı sevgi için çok dardır. İsa Mesih, bir yasa koyucu ve hâkim olmayı reddetmiştir.⁶⁰ İncil'deki sevginin yerine adaletliliği en üstün buyruk olarak gösteren İslam (Kur'an, 4/135, 5/9, 5/45, 6/152, 7/28, 7/84) görülüyor ki, Müslümanın bir insan ve vatandaş olarak terbiyesinin aynı olmasını istemiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Zira adaletlilik hem şahsi hem de toplumsal bir erdemdir.⁶¹

İzzetbegoviç, Tanrı'nın herkesi özgür, eşit yarattığına herhangi bir kişinin, milletin, ırkın öteki kişi veya milletlerden daha iyi ya da daha kötü olmayacağına inanmaktadır. O, insanların devredilmez haklarla doğduğunu, hiçbir erkin insanoğlunu bu haklardan mahrum edemeyeceğini ifade etmiştir. İzzetbegoviç, çoğunlukta olanların sınırsız güçleri olmadığını, böyle bir gücün başka despotizmler gibi olacağını söyler. Özgürlüğün ölçüsü azınlıkta kalanlara nasıl davranıldığıdır. İnsanların özgürce düşünebilmesinin öncülü, düşünce özgürlüğüne sahip olmalarıdır. Bu erdemli tavır ise onda demokrasi fikrinin esasını oluşturmaktadır.⁶² Onun özgürlük, demokrasi hülasa adalet anlayışının temelinde açık olarak Kur'ani bir temel ve kendi ülkesinde gördüğü çok kültürlülük yatmaktadır. Çünkü Kur'an, toplum - insanlar- vurgusundan dolayı adaleti en yüksek emir olarak belirlemekte (Kur'an, 4/135; 5/8; 5/45) ve adaletin hem şahsi hem de sosyal -Aristo'nun ifadesiyle siyasi fazilet- bir alanda yer tutmasını istemektedir.⁶³ Ona göre tabiat Allah'ın ayetlerinden bir ayettir. İnsan tabiata baktığında ondaki mükemmelliği görerek Allah'ın varlığını kabul etmek durumunda kalmaktadır. İnsanlar bu tabiat içerisinde birbirinin kardeşidir. Bundan dolayı da aralarında bir eşitlik vardır. Dinler insanın eşitliğini çeşitli vesilelerle ortaya koymaktadır. Ayrıca İzzetbegoviç, Doğunun İslam'ı temsil ettiğini bundan dolayı İslam'ın temel argümanlarının Batıya nispetle çok daha isabetli, yerinde, eşitlikçi, adaletli olduğunu çeşitli vesilelerle dile getirmiştir.⁶⁴

Aliya İzzetbegoviç, Kur'an ve Hadis okumalarında adalet, eşitlik, iyilikseverlik, liyakat gibi konularda birçok veriye ulaşmış ve bunu eserlerinde özellikle vurgulamıştır. Onda adalet, insanlığın ve insan olmanın, inançlı kalmanın yegâne şartıdır. İzzetbegoviç, Hz. Muhammed'in pek çok hadisinde aşırılıkların reddedildiğini, ikiliğin tasvip edilmediğini ifade ederek; örnek olarak "kudretsiz adalet ve adaletsiz

⁶⁰ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 241.

⁶¹ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, 316.

⁶² İzzetbegoviç, *Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegoviç: II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*, çev. A. Erkilet (Dergah Ofset, 2003), 378; Gül T. Dağcı ve A. Dal, "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 6/11, 120.

⁶³ Şaban A. Düzgün, "Aliya İzzet Begoviç ve Kurucu İrade Olarak İslâm", *Kelam Araştırmaları Dergisi*, 7/1(2009), 7.

⁶⁴ Abdurrahman Altuntaş, "Aliya İzzetbegoviç'in Kur'an'ı Anlama Biçimi", *Bir Bilge Bir Ülke*, ed. M. Hakkioğlu vd. (Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2018), 13.

iktidarlar”⁶⁵ kavram çiftini vermektedir. Burada onun adaletin düzenleyici, eşitleyici bir erdem olarak güçlü olmasını, etkili olmasını vurguladığını, iktidarların da adalet olmadan olmayacağını hatırlattığını ifade edebiliriz. Adalet olacaksa bir kudreti, yaptırım gücü, islah edici yanı olmalı; toplumu ve insanları yönetecek olan iktidarsa her zaman adaletle görevini yapmalıdır. Görevini yaparken sonsuz bir mükemmellikten ziyade kalıcı bir normalliği hedeflemelidir. Çünkü mükemmellik bazen ufak ama önemli şeyleri de görünmez kılabilir. O yüzden onun insanı kusursuz değil, kusurlu ama hatalarını tekrar etmeyen insandır. Bu insanlık hayali İzzetbegoviç için bir hedeftir. Bu hedef mükemmel insan değildir, hatta mükemmel toplum hiç değildir. Onun bütün arzusu normalin hâkim olduğu insanlardan oluşan bir toplumdur. Onun duası, Allah’ım bizi bütün mükemmelliklerden muhafaza et şeklindedir.⁶⁶ Çünkü mükemmelliğe ulaştığını düşünen insan, dönüşüme, değişime kısacası adil insan/kâmil insan basamağına da uzak insandır. Normal olma, orta yolu takip etme İzzetbegoviç’in üçüncü yol teorisine de uygundur.

SONUÇ

Aliya İzzetbegoviç, şahsında, düşüncelerinde, Dayton Antlaşması dâhil politik süreçlerde, savaş meydanlarındaki görev ve söylevlerinde, askerlerine, ülkesine seslenişinde, ülkesini dış ülkelerde temsil edişinde ve basın karşısında hep adaletin, düşündüğünü ifade edebilmenin ve dinin emri dediği liyakatin yanında olmaya çalışmıştır. Adalet erdemi onun için en başat değerdir. İzzetbegoviç, talihsiz olarak ülkesiyle birlikte tüm dünyanın gözü önünde en şiddetli acıları, soykırımları yaşarken hırstan, kinden uzak adalet çerçevesinde hareket edebilmeyi başarmıştır. İzzetbegoviç, gerek kişiliğindeki merhamet ve adalet duygusu, gerek meslekten bir hukukçu olması gerek sekiz buçuk yıla varan mahkûmiyet hayatı ve mücadelesi gerekse ülkesinin bağımsızlaşma sürecindeki kararlılığı, politik çabası, dava adamlığı gibi çoklu faktörler göz önüne alındığında ceza, suç, mahkeme, hâkim, yargıç, eşitlik ve adalet de dâhil olmak üzere hukuksal unsurların içinde hak mücadelesi vererek, esaretten bağımsızlığa bir çizgi üzerinde gidip gelmiş, sonunda ülkesinin tarihinde kendine mümtaz bir yer edinmiştir. Onun tüm yaptıklarının hedefinde kırılğan bir mükemmellikten ziyade kalıcı bir normallik vardır. Onun hedefi, ayakları yere basan, demokratik, çoğulcu, din ve vicdan hürriyetine dayalı bağımsız devlet haline gelmiş Bosna’dır. İzzetbegoviç için ülkesinin bağımsızlığı ve adalet içerisinde yönetilmesi birincil amaçtır. O mücadelesi ile bu amacını çoğunlukla gerçekleştirmiştir ve bu mücadelesi, başta ülkesi olmak üzere tüm mazlum milletlere adalet davasının nasıl sürdürüleceğinin örnekliği vermiştir. İzzetbegoviç’in dileği mükemmel insanların oluşturduğu mükemmel toplum değildir. Onun dileği her yerde normalin hâkim olmasıdır. Normal ise, her türlü tutuculuktan, adaletsizlikten, ötekileştirmeden

⁶⁵ İzzetbegoviç, *Doğu Batı Arasında İslam*, 317.

⁶⁶ İzzetbegoviç, *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*, 320.

uzaktır. Bu dilek ondaki realist insan ve toplum düşüncesini göstermektedir. İzzetbegoviç için adalet de realist bir erdemdir. Adalet erdeminin yaşama nasıl aktarılacağını o, kişisel ve toplumsal mücadelesiyle göstermiştir.

Adaletin uğrunda mücadele edilmesi gereken bir erdem olduğunu belirten İzzetbegoviç, bu erdemi sadece düşüncede değil pratikte de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tarih akıp giden bir insanlık nehri gibidir. Onu yönlendirmek bazen imkânsızdır. Bosna'nın tarih nehri ise daha büyük acıların, yoksunlukların, soykırımların taşındığı bir yatakta akmaktayken bile İzzetbegoviç, soğukkanlılığını tüm ülkesine göstererek, adil toplum olabilmenin, geleceğe doğru miras bırakabilmenin örnek liderliğini üstlenmiştir.

İzzetbegoviç'in üçüncü yol teorisi, adaletlilik dehasını gerçekleştirme bağlamında, kişilere hukuksal ben bilincinin kazandırılması, toplumda hakkaniyet esaslarının hâkimiyetinde liyakat prensibine göre iş ve işlemlerinin yürütülmesi sürecinde gerçek bir itici payanda görevi yapacak orta yol anlayışıdır. Bu hukuk zihniyetinin kazandırılması bireylerin, her türlü yeniliğe açık, bilim, felsefe ve din olgularının ortak bir adalet paydasında birleştiği modern bir eğitim öğretim sürecini yaşamalarına bağlıdır. İzzetbegoviç'in Kur'an iklimi ve derinlikli okumalarıyla biçimlenen ana karakteri, ailesi ve çevresinin de katkısıyla onda çatışmaların, hapisane hayatının tüm zorluklarına rağmen hak ve hakkaniyet içinde gelişip, serpilebilmiştir. O, bizzat yaşadığı ve tanık olduğu bütün zulümlere, haksızlıklara rağmen devletin başına geçtiğinde elindeki yetkilere rağmen kendisine kötülük, haksızlık yapanlara bile intikam duygusuyla değil adaletle yaklaşmasını bilmiştir. Bu onda adaletin yaşanabilir, gerçekleştirilebilir bir şey olduğunun en bariz kanıtıdır. İzzetbegoviç bir adalet kuramcısı değildir. Onun müstakil bir adalet kuramı yoktur. Ancak onun adaletle verdiği öneme bakarak, doğal ve pozitif hukuk temelli sosyal/toplumsal bir adalet düşüncesini önelediğini varsayabiliriz. Bunun yanında onun adalet anlayışının dini/Kur'ani boyutunun/temelinin gözden kaçırılmayacak kadar önemli olduğunu da ifade etmeliyiz.

KAYNAKÇA/REFERENCES

- Akıllıoğlu, Tekin. Adalet Kavramı ve İnsan Hakları, Adalet Kavramı, haz. A. Güriz. 4. basım. Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu Yayını, 2013.
- Akın, Mahmut H. - Karaarslan, Faruk. Özgürlük Mücadelecisi ve İslâm Düşünürü Aliya İzzetbegoviç. İstanbul: Pınar Yayınları, 2018.
- Altuntaş, Abdurrahman. "Aliya İzzetbegoviç'in Kur'an'ı Anlama Biçimi". Bir Bilge Bir Ülke. ed. M. Hakkıoğlu ve F. Yalçın 1-15. Gümüşhane Üniversitesi Yay. 2018.
- Anayurt, Ömer. Hukuka Giriş ve Hukukun Temel Kavramları. 11. basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık, 2011.

- Bozdaş, Hasan. "Aliya: Savaş ve Adalet". *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Hece Dergisi Özel Sayısı 229* (Mayıs 2016), 799-804.
- Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*, 2. basım. Ankara: Ekin Yayınları, 1997.
- Çeçen, Anıl. *Adalet Kavramı*. 2. basım. Ankara: Gündoğan Yayınları, 1993.
- Emre, Akif. *Aliya'yı Anlamak*. *Yeni Şafak Gazetesi* (21 Ekim 2003).
- Dağcı, Gül Tuba - Dal, Adnan. "Soğuk Savaş Sonrası Bosna-Hersek Bağımsızlık Süreci ve Aliya İzzetbegoviç". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 6/11 (Ekim 2016), 107-129.
- Düzgün, Şaban Ali. "Aliya İzzetbegoviç ve Kurucu İrade Olarak İslâm". *Kelam Araştırmaları Dergisi* 7/1, (Ocak 2009), 1-20.
- Isaković, Zehrudin. *Muzej Alija Izetbegović (1925-2003) – Biography*, trans. Saba Risaluddin. JU Museum. ID:1689136, Pdf. 2005.
- İzzetbegoviç, Aliya. *Doğu Batı Arasında İslam*. çev. E. Nurikiç. İstanbul: Ketebe Yay. 2019.
- _____. *Geleceği Yenilemek*. der. A. Öz. 3. basım. İstanbul: Pınar Yay. 2018.
- _____. *İslam Deklarasyonu*. çev. Sanela Crnovrsanin ve Mirela Crnovrsanin Kurtali. İstanbul: Yarın Yayınları, 2018.
- _____. *İslâmi Yeniden Doğuşun Sorunları*. çev. Rahman Ademi. 32. Basım. İstanbul: Fide Yayınları, 2017.
- _____. *Kendi Kaleminden Aliya İzzetbegoviç: II. Endülüs Soykırımına Geçit Vermeyen Bilge Adam*. çev. A. Erkilet vd. İstanbul: Vakıf Gazetesi Yay. 2003.
- _____. *Özgürlüğe Kaçışım-Zindandan Notlar*. çev. Hasan T. Başoğlu. 33. basım. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- _____. *Tarihe Tanıklığım*. çev. A. Erkilet vd. 24. basım. İstanbul: Klasik Yay. 2018.
- Kitâb-ı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2018.
- Kocaoğlu, Mehmet. *John Rawls Adalet Teorisi ve Temel Kavramları*. 2. basım. Ankara: İmaj Yayınevi, 2015.
- Nietzsche, Friedrich. *İnsanca Pek İnsanca-1*. çev. M. Tüzel. 2. basım. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2014.
- Rawls, John. *A Theory of Justice*. Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press Cambridge, 1999.
- Şerif, Fatih Ali Hasaneyn Muhammed, *Bilinmeyen Aliya*. çev. A. Cançelik, 2. baskı. İstanbul: Şule Yayınları, 2019.
- Ünal, Halil. "Adil Savaş ile Adaletsiz Barış Arasında Aliya İzzetbegoviç". *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç Hece Dergisi Özel Sayısı 229* (Ankara 2016), 118-125.
- Traynor, Ian. "Samimi Bir Müslüman Olan Bosna'nın İlk Cumhurbaşkanı Aliya İzzetbegoviç". çev. M. Zeki Sayılır. *Bilgemiz Aliya İzzetbegoviç, Hece Dergisi Özel Sayısı 229* (Ankara 2016), 701-704.
- Vildiç, Samir. "Doğu ve Batı Arasında Bir Tehvid Sembölü; Aliya İzzetbegoviç". 08 Ağustos 2016, <https://www.bosnahersek.ba/dogu-ve-bati-arasinda-bir-tevhid-sembolu-aliya-izetbegovic>. (Erişim 21.08.2019).
- Yorulmaz, Hüseyin. *Bilge Lider Aliya İzzetbegoviç*. İstanbul: Hat Yayınevi, 2015.

Extended Abstract

On Alija Izetbegović's Concept of Justice

Justice is one of the important virtues of humanity since ages. Justice is also one of the four basic virtues in moral philosophy. Justice is a value that has been discussed in many disciplines, from philosophy of law to political philosophy. The search and debate for justice continues in today's society and people, starting with questions and problems such as what justice is, what is fair or unfair. Examining the idea of justice in his struggle in the personality of Alija Izetbegović constitutes the main framework of this study. Justice is an indispensable virtue for Izetbegović, who played a key role in the independence of Bosnia and Herzegovina with his statesmanship, political and intellectual struggle. Although there are many studies on Izetbegović, the scarcity of works especially on the understanding of justice has led us to the idea of preparing this article. What was the outlook of his understanding of humanity and justice under the conditions of so many wars, prisons and genocide? What is the general thought of justice? How does he see the West and the East in terms of justice? How does he evaluate religions' view of justice? Throughout the article, the questions in the form of Izetbegović were mentioned specifically and the main framework of his understanding of justice was tried to be drawn. As a result, justice is a valuable virtue that must be fought for in Izetbegović. He has fought this struggle with his country in most stages of his life, especially with reference to religion. For him, justice is not the name of the perfect, but the normal. His views on justice are rich, which should be evaluated in the coming years.

Justice is one of the fundamental virtues that people have wanted to live as a more just, equal and social being. In different aspects, justice is an ideal value for which wars, peace treaties are made and the geographical borders of countries change. For this reason, every work on justice is important because it touches people. The main reason why we want to examine Alija Izetbegović's understanding of justice is that despite many studies on Izetbegović, the issue of justice has not been evaluated independently. Our study consists of five chapters including introduction and conclusion. In the first part, the source of the virtue of justice in Izetbegović was discussed in detail. The second part is on the Dayton treaty, on his idea of justice in war and political processes. In the third part, the value of the idea of justice and equality in his view of religions is discussed. In the conclusion part, which constitutes the last section, the importance Izetbegović attaches to the virtue of justice is summarized, and the points that need to be removed and taken as an example are stated.

For Izetbegović, seeking justice is as precious and sacred as looking for water in the desert. Injustice is as dangerous as leaving a person without feeling and water. In this context, it can be said that nothing can be obtained without effort for justice and freedom, and even if it is obtained, it cannot be made permanent. He does not seek complete perfection in justice, as in many other matters. He desires the realization of the normal, as in the third way theory. The understanding of justice is based on this normal. He is on the side of the good, the just. He is against all kinds of injustice. In his view of religions, he states that Islam is a synthesis religion and that justice is established on both sides. However, it also implies that he will not be good on a person's religion alone. He even emphasizes that he would prefer a good Christian to a bad Muslim. Regardless of the circumstances, war or peace emphasizes that people should be treated with justice. In this direction, it also assumes the example of the need to sign peace treaties with bad conditions and unfair conditions just to prevent the death of more people.

The virtue of justice is a value that is involved in the human conscience, has been handled from different angles in every age and has never left the agenda of humanity. At the same time, justice is a source of other virtues such as honesty, courage and compassion, and even collects it within itself. In this respect, Izetbegović fought by knowing the value of this virtue and emphasized the value of justice in both his works and speeches. This study we have done has shown the source, importance and application of the virtue of justice for him. He has made us identify that justice is a state of equilibrium, that it is a normal thing. We hope that bringing to your attention a bit of his struggle for justice will justify the mistakes that the work might contain, and justice will ultimately remain.

Keywords: Alija Izetbegović, Justice, Equality, Struggle, Law.